

Poznámky k možnostiam literárnych dejín

(Papoušek, Vladimír a kol.: *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha : Academia, 2010.)

VLADIMÍR BARBORÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Predhovor vedúceho redaktora *Dějiny nové moderny* Vladimíra Papouška otvára deklarácia – „*Autoři této knihy mají ambici nazývat ji literárními dějinami*“ (s. 7) – a uzavára otázka: „*jaké jsou možnosti psaní dějin literatury?*“ (s. 9). Čitateľ teda hneď na začiatku publikácie stojí pred dvoma otázkami: do akej miery sa naplnila ambícia autorov, teda či ich dielo možno nazvať literárnymi dejinami, a aké možnosti – pokiaľ ide o literárne dejepisectvo – nám práca otvára?

Ak uvažujeme o literárnych dejinách v širokom a veľmi všeobecnom zmysle, teda ako o konštrukcii a artikulácii predpokladaného minulého, špecificky vymedzeného diania na základe materiálu, ktorý k tomuto daniu v rámci zvolenej špecifikácie (v tomto prípade pôjde o literatúru) odkazuje, potom *Dějiny nové moderny* literárnymi dejinami nepochybne sú. Rovnako ako každá práca, ktorá reflektuje literatúru v minulostnej hypostáze. Minulé možno konštruovať rôzne: literárne dejiny – v užšom, tradičnom vymedzení – sú tak iba jednou z možných konkretizácií uvedenej konštrukcie, jedným z viacerých žánrov literárnej historiografie, pre ktorý sú charakteristické *syntetizujúce* ambície v rámci zvoleného obdobia alebo vymedzeného celku, napr. celku národnej literatúry. Takáto syntéza chce byť reprezentáciou celku. Nemôže mať však podobu jeho úplnej materiálovej reprodukcie (byť mapou v mierke 1 : 1), prakticky je možná iba prostredníctvom redukujúceho modelu, konštruovaného v intenciách zjednocujúceho zmyslu, pre ktorý sa jeho tvorcovia rozhodli. Zmysel, pripísaný celku (z neho odvodený – konštruovaný – predpokladaný), sa preveruje v jeho prístupných častiach a jeho prítomnosť v nich (miera schopnosti častí zvolenú podobu zmyslu „emanovať“) sa stáva kritériom pre ich výber a ďalšie „modelové“ spracovanie. V praxi však väčšinou ide o reprezentáciu, ktorá pri výbere a spracovaní materiálu berie do úvahy viacero zreteľov: „zjednocujúci zmysel“, pripísaný celku, sa utvára v konkrétnom prítomnom čase artikulácie a zároveň sa pomeriava – v rôznej miere konfrontačne alebo afirmatívne – s prácou predchodcov. Každé dejiny sú aj dejinami dejín – aspoň implicitne.

V úvode deklarovaná ambícia autorov nazývať svoju publikáciu „literárnymi dejinami“ sa tak pravdepodobne vzťahuje k žánru dejín, založenému na syntetickom prístupe. Nechceli ho zopakovať v tradičnej podobe, ale priniesť k nemu alternatívu. Publikácia tak vznikala na určitom kontrastnom pozadí, okrem „ako“ má aj svoje „ako nie“: o tom je reč už v úvodnom slove a v nasledujúcej metodologickej prologomene Metoda pozorování dějin a její souvislosti: „*Chtěli jsme, (...) aby čtenář našel dost materiálu k případné*

vlastní konstrukci – a především – k tvorbě vlastních otázek.“ (s. 9), „není úkolem naší konstrukce být kronikářským svodem všeho, co bylo v dané době napsáno. Není mystickou pamětí národa, doby, literatury.“ (s. 15 – 16), „Výsledek by tedy měl přinést otevřenou síť, (...) kterou čtenář může číst (...) aniž bude přesvědčován o nějaké definitivní dějinné pravdě“ (s. 18). Okrem vymedzenia sa voči inej, povedzme tradičnejšej podobe literárnej historiografie, si tak publikácia „generuje“ svojho čitateľa, ktorý už nebude manipulovaný („presvedčovaný o nejakej pravde“), ale z materiálu si zostaví „vlastnú konštrukciu“ a vlastné otázky. K tejto predstave modelového percipienta sa v závere nakrátko ešte vrátim, teraz sa však budem venovať tomu, čo sa mu ako „materiál k vlastnej konštrukcii“ ponúka.

Zjednocujúcim pojmovým úbežníkom kolektívnej práce je pojem „novej moderny“, ktorá má byť predpokladanou dominantou zvoleného obdobia. Vybraný objem minulého historického času je členený na jednotlivé roky, každému je venovaná samostatná kapitola (štúdiá), vypracovaná jedným autorom. Chronologicky zoradený súbor týchto štúdií tvorí jadro publikácie. Jej súčasťou sú okrem už spomenutých a citovaných vstupných metodologických (metadejinných) textov dve všeobecnejšie obrysové štúdie, vymedzujúce zvolené obdobie v koncepčnom kľúči moderny a druhej moderny od Vladimíra Papouška (Paradigma nové moderny – proměny literárních diskurzů v letech 1905 – 1923) a Josefa Vojvodíka (První dvacetiletí aneb fyziognomie moderny mezi tradicí a inovací, nevědomím a „přísnou vědou“, entuziasmem a uměním extrém), a napokon dva „priestorové“ rozvrhy minulostného materiálu (Plocha času a Mapy polí literárního a kulturního dění v jednotlivých letech období 1905 – 1923), kombinujúce výber udalostí z jednotlivých rokov s výberovou bibliografiou.

Celok – časti

Problémom každej kolektívnej práce je koordinácia individuálnych príspevkov do celku, ktorý bude predstavovať niečo viac než iba mechanický súčet častí. Je to otázka vzájomného vzťahu, tu napríklad vzťahu „servisných“ textov k centrálnej časti, pod ktorou rozumiem devätnásť štúdií o devätnástich zvolených rokoch, ale aj vzájomného vzťahu jednotlivých štúdií: inak povedané, ide o to, či sa podarilo prekročiť formálne vymedzený rámec a či sú tieto texty spojené aj niečím iným než postupnosťou rokov. Väčšinou sú samostatné a uzavreté, bolo by možné ich publikovať aj v inom kontexte. Do určitej miery sa podobajú zvoleným postupom, tým, že si ako východisko práce vytýčia dominantu toho ktorého roku, s ktorou potom ďalej materiálovo a interpretačne pracujú (v zaujímavej štúdií Libuše Heczkovej 1905 – Ornamenty revoluce je tak pozornosť sústredená na dve špecifické témy, ktorými sú kultúrna Morava a rozvoj ženského hnutia). Inak sa jednotlivé príspevky líšia – už aj tým, do akej miery je pre nich ohraničenie rokom záväzné (napr. J. Brabec sa vo svojich textoch, z hľadiska prístupu najtradičnejších, interdisciplinárne zdržanlivých a pokiaľ ide o výsledný tvar najzaujímavejších, nedá zväzovať rámcom roka, je to pre neho iba orientačné východisko), ale aj tým, či dodržiavajú proklamované metodologické propozície. Veľmi odlišne, až kontrastne sú koncipované napr. štúdie Petra A. Bílka a Michala Bauera. Prvý pristupuje ku zvoleným tematickým domi-

nantám interpretačne, druhý poňal svoju kapitolu o roku 1915 predovšetkým ako materiálový prehľad, svojho druhu komentovanú bibliografiu k tomu, čo utváralo zvolené obdobie (v danom roku to boli postoje umelcov k vojne, Husovo výročie a význam tradície). Štúdie sú zaujímavé ako čiastkové príspevky k zvolenej téme. Ich objavnosť či materiálový prínos neviem posúdiť, nepoznám stav výskumu daného obdobia v českej literatúre, rovnako sa nedokážem vyjadriť, do akej miery sú zvolené tematické „dominanty“ skutočne reprezentatívne práve pre jednotlivé roky, či nejde o zložky, ktoré by mohli reprezentovať širší časový úsek (napr. či Bílkom vymedzená „melanchólia“, „skutočnosť“ a „reč minulosti“ sú reprezentatívne práve pre rok 1906).

Ak sú dejiny koncipované ako syntetický žáner, v hraniciach vymedzeného času a „priestoru“ pracujú s predpokladom celistvosti: utvárajú reprezentatívny model zvoleného predmetu *ako celku*. Reprezentatívny rovnakým spôsobom, akým model z detskej železnice reprezentuje celok skutočnej lokomotívy. Niektoré detaily sa možno ani nedajú rozoznať, drobnejšie súčiastky absentujú úplne, ale rušeň je *celý a pomer* kolies a kotla je rovnaký ako pri skutočnom stroji. Ide o iný typ reprezentácie, než by bol napríklad tlakomer zo skutočnej lokomotívy, ktorý má niekto doma na stole ako pamiatku na vlak, ktorým jazdil dedko-strojvodca: oba predmety, tlakomer i detský vláčik, určitým spôsobom lokomotívu sprítomňujú, každý však iným. Ani jeden zo spôsobov pritom nie je horší, iba sa odlišujú. Bolo by však nedorozumením, ak by majiteľ tlakomera začal tvrdiť, že má doma funkčnú lokomotívu, alebo ak by sme za reprezentatívny model vydávali zlepenec súčiastok z viacerých stavebníc v rôznych mierkach. Nejde pritom o nič iné, len o východiskové uvedomenie si hraníc žánru: ak z dobrých dôvodov spomenutú celistvosť odmietnem, môžem sa úspešne zaoberať minulosťou, no výsledkom mojej práce nebude literárnohistorická syntéza. Samozrejme, vždy ide o celistvosť aktuálnu, pohybujúcu sa v rámci limitov a možností, ktoré sú dané stavom spoločnosti a disciplíny. Tento nárok myslieť celok nemá hodnotovú, ale žánrovú relevanciu, oddeľuje jeden spôsob písania o minulosti od iného a bude vznášať na každý projekt, ktorý syntetické nároky deklaruje.

Súvislosti a ich hranice

Predstava celku implikuje aj vymedzenie sa navonok, ohraničenie. Každý pokus o jeho rekonštrukciu sprevádzajú dve riziká. Jedným je redukcia, ochudobnenie, keď sa mu neprizná „čo jeho jest“, druhým neúmerne rozšírenie do priestoru, kde sa rozplynie v čomsi inom a stratí vlastnú totožnosť. Pre *Dějiny nové moderny* je charakteristický „odstredivý“ pohyb, rozširovanie siete vzťahov na všetky strany. Ak napr. hľadáme súvislosť medzi udalosťami, ktoré nám ponúka chronologická tabuľka nazvaná Plocha času, a dianím, rekonštruovaným v jednotlivých štúdiách, je na mieste otázka, či je výber jednotlivých faktov spoľahlivý a garantuje možnosť historicky relevantnej rekonštrukcie civilizačných a kultúrnych vzťahov onoho času, alebo ide skôr o náhodnú a zameniteľnú prezentáciu „100 + 1 dobových zaujímavostí“. Plochu času autori charakterizujú ako konštrukt, „*ktorej má čtenáři sloužit (...) k jeho vlastnímu promýšlení možných vztahů*“ (s. 40). Otázkou ostáva, prečo by mal čitateľ uvažovať nad faktami, ktoré za neho vybral

niekto iný: premýšľať bude skôr nad tým, aké boli (a či vôbec) kritériá výberu, napr. v oddiele Udalosti historické a politické (ak čítame, že v roku 1909 „*Italský horolezec (...)* d’Abruzzi zdolal K 2, druhou najvyššiu horu sveta“, nejde iba o omyl, ale aj o absenciu historickej predstavivosti vo vzťahu k nastolenej téme, ktorou je himalájizmus: prvé osemtisícovky boli zdolané o štyri desaťročia neskôr).

Takáto rozbiehavosť či odstredivosť je sčasti vedomým dôsledkom proklamovanej rezignácie na vývinový aspekt: „*metodickou propozíciou celého nášho projektu je potlačenie kategórie imanentnej vývojovosti a lineárneho časového plynutí od „starého“ k „novému“*“ (s. 397, Bílek). Tradičná štruktúra premenlivých a vyvíjajúcich sa vzťahov medzi prvkami literárneho radu sa nahrádza inou, interdisciplinárnou vzťahovou štruktúrou (pomery literárnych faktov a udalostí k filozofii, vede, výtvarnému umeniu...). Najmä Vojvodík, ale aj Papoušek aktivujú euroamerický duchovný kánon danej doby, teda diskurz humanitných vied, výtvarného umenia a literatúry, ako aj pomedzných oblastí medzi prírodnými a humanitnými vedami (z prírodných vied hlavne to, čo atakovalo dobovú imagináciu). Takéto rozšírenie a zároveň zneprehľadnenie výskumného poľa je spojené s rizikom diletantizmu pri pokuse súvzťažňovať literárny rad s objektmi záujmu iných disciplín (dejiny vedy, kunsthistoria... – z kontextu vytrhnuté sú potom niektoré formulácie nechcene komické: „*Picassova diela jsou vizuálním vyjádřením Jamesova filozofického problému s veverkou*“, s. 48). Citovaná propozícia o „potlačení kategórie imanentnej vývojovosti“ navyše v jednotlivých štúdiách celkom dodržaná nebola a pravdepodobne, vzhľadom na to, že ide o dejiny, teda o organizáciu materiálu v čase, ani nemohla byť (viď už prvá štúdia V. Papouška, exponujúca výsostne „vývojový“ protiklad starého – „tradičného“ a „nového“, napr. v poňatí priestoru na s. 45).

Usporiadanie

Už som spomenul, že kapitoly-štúdie sú v publikácii usporiadané na základe ročnej postupnosti. Takéto lineárne nadväzovanie formálne zabezpečuje minimálnu vzájomnú väzbu jednotlivých textov. Na prvý pohľad to vyzerá ako kronika, pričom historicky pomerne krátky horizont roka by mal podľa metodologických propozícií „strhnúť“ „*pozorovateľa zpäť do momentálneho dobového dňa*“ (s. 13), teda, ak dobre rozumiem, „preniesť“ ho v čase znova „tam“. Prístup k dobovému dňaniu v tejto podobe však má definitívne uzavretý, na rozdiel od kronikára, ktorý zapisuje aktuálne udalosti v ich následnosti bez toho, aby vedel, ako sa v budúcnosti významovo zhodnotia. Súčasný bádateľ jednoducho – či chce alebo nechce – má k dispozícii vedomie súvislostí viažucich sa k udalostiam, ktoré presahuje horizont ich súčasníka.

Čas môže byť vymedzený udalosťami (Čo sa *vtedy* stalo?), alebo udalosti vymedzené časom (Kedy sa *to* stalo?). Na prvý pohľad ide o zanedbateľný významový posun, pričom reč je o tom istom, no tento rozdiel rozhoduje o prioritách, o tom, či udalosti podriadujeme času, alebo čas udalostiam. Publikácia využíva prvú možnosť a v podstate napĺňa žánrovú štruktúru kalendária, žánru, ktorý je formálne organizovaný *na spôsob* kroniky (ktorou už byť nemôže). Kronika je záznamom *prítomného* pre budúcnosť, narastá s postupujúcim časom, kým kalendárium štruktúrovaním uzavretého *minulého* pod-

Ľa vopred zvolenej „hustoty“ časovej osi, pričom môže iba zväčšovať svoj objem rozšírením poľa udalostí. Práve toto rozšírenie môže byť ziskom pri dodržaní postupu, pre ktorý sa rozhodli autori publikácie. Nebol však záväzný rovnako pre všetkých, viacero štúdií implicitne počíta s „kategóriou imanentnej vývojovosti“ a rešpektuje aj „lineárne časové plynutie“ od „starého“ k „novému“ (parafrázujem pasáž zo s. 397 – 398).

Čitateľ

Napokon sa dostávame k otázke, komu je publikácia určená. Ako sme už mohli vidieť, venujú jej pozornosť aj autori. Konštruujú si akéhosi „ideálneho“ (modelového) čitateľa a sem-tam mu aj poradia, ako na to: „*v nasledujúcich soupisech se snažíme nabídnout čtenáři vše relevantní, aby si mohl dříve nabídnutý příběh kteréhokoli roku konkretizovat, ověřovat, ale i ve své mysli napsat jinak (...)*“ (s. 397 – 398, Bílek).

Predstaviteľný príjemca publikácie má dve podoby, podobu študenta a podobu kolegu z odboru. Najväčšou a asi jedinou pravidelne sa reprodukovajúcou skupinou recipientov výsledkov literárnohistorického bádania sú študenti a v širších rámcoch školská prax s jej funkčnou (či ak chceme mocenskou) hierarchiou. Na to, aby bolo možné veci „písať inak“, treba ich poznať aspoň „nejako“ – „pozitívne“. V tomto zmysle s obľubou kritizovaný „pozitivismus“ literárneho dejepisectva, ale aj jeho vlastivedný, s národným jazykom spätý charakter, vždy zostanú jeho súčasťou, aspoň dotiaľ, kým odbor bude existovať v aliancii so školou ako najdôležitejšou inštitucionálnou základňou („regionalizmus“ tejto základne spôsobuje, že aktuálne spoločenské „bytie“ literárnej histórie sa zásadne odlišuje od existenčných podmienok teórie: tá má univerzalistické nároky, aj z hľadiska prevádzky je globalizovaná, hoci inak obe disciplíny formálne môžu zdieľať spoločný inštitucionálny rámec toho istého akademického pracoviska).

Alternatíva

Autori metodologickej prologomeny deklarujú nielen iný metodologický prístup, ale aj inú než tradičnú výskumnú rolu: nechcú sa ocitnúť „*jakoby v roli soudce, který vzhledem k odstupu i šíři prozkoumaného materiálu má právo na definitivní dějinný soud*“ (s. 13). Vymedzujú sa voči „mocenskému“, manipulatívne aspektu histórie a historiografie, vyjadrujú svoju podporu liberálnejšiemu prístupu v tvorbe a distribúcii vedenia (viď vyššie citované apely na čitateľa, výzvy k spoluúčasti, k tvorbe vlastného názoru). Vedúci autorského kolektívu v úvode publikáciu zároveň situuje mimo doterajší kontext literárnohistorického bádania: „*Autoři (...) neměli prázdnou touhu nahrazovat či obohacovat stávající, v domácím vědním a kulturním kontextu ustavené varianty dějin české literatury pojaté národně, pozitivisticky, duchovědně či formalisticky*“ (s. 7). Rozumiem tomu ako pokusu o alternatívu: nejde o polemiku s doterajšími prístupmi či o ich vytesnenie, ale „iba“ o rozšírenie ponuky – o možnosť vybrať si. Aj autori si uvedomujú – súdiac podľa úvodu –, že ich publikácia nie je *funkčnou náhradou* doterajších historiografických syntéz. Opäť sa vracia do hry otázka, komu je kniha určená. Publikácia ako *celok* predpokladá čitateľa s určitým historickým vedomím a literárnohistorickým základom,

nevenuje sa elementárnym veciam a tak počíta s niekým, kto ich už zvládol. Nevytvára predstavu celku, ale sieť do všetkých strán sa rozbiehajúcich súvislostí: tie potrebujú zjednocujúce centrum, ktorým napokon zostáva spoločný, školou utvorený vzdelanostný základ, spoločný pre autorov i pre ďalších účastníkov literárnovednej prevádzky. *Dějiny nové moderny* sú tak alternatívou v zmysle nadstavby, ktorá vyžaduje určitú oporu – už len ako kontrastné pozadie. Bez neho sa neuplatní.

Publikácia je súborom rôznorodých štúdií, zjednotených jednoduchým formálnym princípom. Niektoré sú veľmi zaujímavé (ich prínos pre výskum obdobia si môžem iba domýšľať, jeho zhodnotenie je v kompetencii českej literárnej vedy). Nie som presvedčený o tom, že by tieto štúdie spolu navzájom výraznejšie komunikovali.

Text odznel na podujatí *Česko-slovenské konfrontácie* v Olomouci 15. septembra 2010.

Mgr. Vladimír Barborík, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: Vladimír.Barborík@savba.sk